

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

*Бурда І.,
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Г.Сковороди*

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИМОГ У ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Починаючи з кінця ХІХ ст., національне питання для недержавних народів Російської імперії ставало все гострішим. У цей час багато громадських організацій оформилися як партії, і у своїх програмах розглядали не лише найболючіші питання суспільства, а й питання національні, розуміючи, що їх вирішення тісно пов'язане з устроєм імперії взагалі. Державна політика вже давно почала розходитись з вимогами політичних партій. А політика відносно недержавних народів робила їх непримиренними. За словами А.Пешехонова: "І якщо було б потрібно привести найбільш різкий приклад розходження державних функцій з народними потребами, то, безперечно, довелось би вказати на окраїнну політику російського уряду. Нічого іншого крім ворожості і ненависті до Росії вона не могла поселити в давно замирених, а то і з давнини мирних інородців" [8, 23].

Польське питання було найгостріше поставлене в Російській імперії. Метою польської національної політики завжди було добитися незалежного існування від Росії. Найпершою, у 1893 р., була утворена Польська Соціалістична партія (ППС). Після відділення від неї у 1906 р. Революційної фракції, почала називати себе поміркованою. По відношенню до державного устрою ППС завжди відстоювала точку зору про державний переворот, заміни монархії республікою. Саме на це вона постійно напирала свою діяльність. ППС намагалася знищити політичне рабство і завоювати владу для пролетаріату. Вона вважала, що Польща існує під подвійним гнітом – самодержавним та російським. Жоден пункт програми не буде виконано, поки не буде знищено цей гніт шляхом збройного повстання.

Програма партії була вироблена у Парижі восени 1892 р. У ній зазначалося: "Польська соціалістична партія в якості політичної організації польського робітничого класу, який бореться за звільнення з-під ярма капіталізму, намагається перш за все знищити сучасне політичне рабство і завоювати владу для пролетаріату. В цьому намаганні її метою є незалежна демократична республіка, політична та економічна організація якої здійснювала б вимоги, виставлені всім міжнародним соціал-демократичним табором" [2, 154].

Виникнення і швидкий ріст ППС співпав з епохою повного затишшя в Росії в пе-

ршу половину 90-х р. XIX ст. Вона вела агітаційну та революційну роботу серед пролетаріату головних промислових центрів Польщі. Швидко ППС стала впливовим фактором польського життя, до голосу якої прислуховувалися всі у суспільстві.

У 1863 р. була створена каральна система для Польських територій, яка проіснувала до 1905 р. На поляків у Росії продовжували дивитися як на ворогів, дійсних або таємних, за якими потрібно слідкувати, а будь-які поступки для них неодмінно ослаблять державу. Польська мова була повністю витіснена зі шкіл та суспільного життя, а польське походження було перешкодою для підвищення по службі. Е.Пільц писав: "Російська політика, яка була направлена на знесення і денаціоналізацію польського народу, була ніби спеціально розрахована на те, щоб викоринити в польському розумі будь-яку думку досягнення кращого майбутнього в єднанні з Росією" [9, 12]. Будь-яка суспільна діяльність була неможлива. Тому політична агітація в національному дусі почала проводитись таємно з середини 80-х років XIX ст. Пізніше такі організації переросли в націоналістичні партії.

Перший період діяльності партії "Народної Демократії" (1898–1904) був дуже скромний. Вони пробуджували у народу національний дух, святкували річниці польської історії, хотіли вивести маси з апатії. Але заклики до демонстрацій не знаходили відгуків у населення. Їм співчувала лише університетська та шкільна молодь. Заснована у 1896 р., партія лише у 1903 р. обнародувала свою програму: "...народ може повністю розвивати своє життя тільки у власній незалежній державі. Ми є партія незалежності, але ми розуміємо, що в теперішній час не може бути й мови ні про повстання, ні про матеріальну підготовку до нього. Ми повинні добитися лише можливості повного національного розвитку в усіх частинах Польщі" [9, 31].

У 1906 р. вийшла нова програма партії. Це була перефразована програма 1903 р., але без натяків на незалежність. Висувалася автономія Царства Польського, як політична мета на ґрунті зв'язку з Російською державою. Також своїм завданням партія вважала боротьбу з соціалістами, які за її словами руйнували порядок і економічний устрій краю. Л.Василевський у своїй праці "Сучасна Польща та її політичні намагання" опублікував головні пункти програми партії:

"1. Відновлення польської мови як офіційної в усіх областях суспільного життя, в адміністративній і судовій справі, а також як мови викладання в усіх учбових закладах.

2. Відновлення прав римсько-католицької церкви. Визнання свободи віросповідання для колишніх греко-уніатів. Повна свобода всіх віросповідань та обрядів.

3. Заснування управління краєм і його адміністрацією на місцевому елементі.

4. Введення відповідного з потребами краю місцевого самоврядування з участю у ньому всіх прошарків населення.

5. Відбування військової служби в мирний час місцевим призовом у військах, розташованих у Царстві Польському.

6. Відміна в цілій державі усіх виключних законоположень і розпоряджень, на-

правлених проти поляків..." [2, 209–210].

До націоналістичного напрямку можна віднести Національний робітничий союз. Партія утворилася серед робітників у 1905 р. для пропаганди народно-демократичних ідей. Цей союз утворив окрему бойову дружину, статут якої зазначав:

1. Чинити правосуддя над членами уряду за здійснене ними насилля.
2. Дійсна оборона суспільства від насилля соціалістів.
3. Боротьба з анархією і бандитизмом" [6, 73].

Але і серед соціалістичних партій були прихильники збройної боротьби. Революційна фракція Польської Соціалістичної партії, яка відділилася від ППС у листопаді 1906 р., у своїй програмі писала "...про необхідність відділення Польщі від Росії шляхом збройного повстання і утворення незалежної Польської республіки" [6, 5].

Польська соціалістична партія "Пролетаріат" відділилася від Польської Соціалістичної партії у 1900 р. Вона не визнавала поглядів на терор. Але головною їхньою думкою було "...намагатися створити шляхом військової боротьби на "руїнах російської монархії" федеративну демократичну республіку, утворену з окремих республік" [6, 61].

У 1904 р. у Відні відбулося приватне політичне зібрання, в якому взяли участь представники різних течій, за виключенням крайніх лівих, під керівництвом Войцеха Дзедушицького. На ньому були вироблені політичні накази для теперішнього часу, які пізніше з'явилися в пресі:

1. Польське суспільство застерігалось від провокацій та маніфестацій.
2. Допомогати пораненим Далекого Сходу.
3. Політична діяльність повинна бути лише в межах закону, а кінцева мета – це зрівняння у громадських, політичних, релігійних правах.
4. Розповсюдження того самоуправління, яким користуються інші області держави.
5. Відміна законів, спрямованих проти поляків, визнання прав польської мови в школах, судах [9].

У жовтні 1904 р. вийшла "Записка 23". Це вимога змінити діючу в краї систему управління, задовольнити найбільш гострі вимоги населення. Також в ній було вказано на жахливі умови існування польського народу, необхідність реформ у дусі рівності, терпимості, визнання потреб, що є джерелом індивідуальних особливостей краю – історія, мова, культура [9]. Цей документ був представлений міністру внутрішніх справ кн. Святополк – Мирському.

Прогресивно-демократична група не зверталася до уряду, а формувала свої вимоги перед польським суспільством. В їх програмі зазначалося: "Царство Польське отримає назад ту політичну організацію, в якій вона була спочатку приєднана до Росії і буде складати не одну з областей Російської імперії, названою Привіслінським краєм, а окрему державну одиницю. В якості такої державно-правової одиниці Царство Польське отримає автономію, в основу якої буде покладений органічний статут, вироблений власним сеймом, який буде обраний шляхом всезагальної, прямої і таємної

подачі голосів" [2, 200].

Польська політична палітра кінця XIX – поч. XX ст. не була такою багаточисельною, як російська чи українська. Але всі ці партії об'єднувало одне гасло – незалежність Польщі. Різницю становили лише шляхи досягнення цієї мети: збройна боротьба чи поступовість, шляхом реформ. Відповідно до цього було проведене і політичне розширення. І ще одна характерна риса польських політичних діячів. Вони вимагали свободи та незалежності лише для польської нації, а не для всіх народностей, що населяли Російську імперію.

Єврейське питання, по своєму значенню в політичному житті Росії, ставилося на друге місце, після польського. Але якщо в інших народів Російської імперії класова боротьба була головним фактором національного руху, «то у євреїв, під її впливом, вперше стала розвиватися сама національна культура народних мас, їх мова прийняла літературну форму" [7, 210].

Єврейське питання постійно замовчувалося російською пресою. На період кінця XIX – поч. XX ст. жодна газета чи журнал не включав у себе статті, що розробляли єврейське питання з фактичної та документальної точки зору, і обмежувалися лише виступами про їх безправність або жартами. Слово "єврей" замінювалося іншими. В Маніфесті 17 жовтня 1905 р. про єврейський народ навіть не згадувалося. А.Гольдштейн писав: "Про одну лише частину "синів Росії" Маніфест 17 жовтня не обмовився ні словом, хоча ця частина більше за всі інші підлягала жорстокому гніту старого режиму. Ця частина – євреї. Вони залишилися такими ж безправними партіями серед російських громадян, яким були раніше серед російських обивателів" [3, 7].

У 1897 р. утворився єврейський робітничий союз "Бунд", що об'єднував спочатку робітників Білостоку, Лодзі, Варшави. Він був створений на протигагу соціалістичному руху. З'їзди "Бунду" IV, V, VI, VII намітили форми національного самовизначення. IV з'їзд виніс таку резолюцію: "З'їзд визнає, що держава, подібна Росії, яка складається з багатьох національностей, повинна перетворитися у федерацію національностей з повною національною автономією кожної з них, незалежно від території проживання. Вважає, все ж таки, передчасним виставляти при сучасних умовах вимоги національної автономії для євреїв, на сучасному етапі достатнім буде боротися за відміну всіх виключних законів проти євреїв, відмічати і протестувати проти пригнічення єврейської національності, уникати роздування національних почуттів, яке може лише затуманити класову свідомість і яке веде до шовінізму" [7, 212].

Програма "Бунду" включала в себе такі завдання, як усунення зневаги до єврейського народу та забезпечення його безпеки. Єврейська община повинна мати право:

1. Розпоряджатися сумами, пропорційно відрахованими з загальнодержавного бюджету, на потреби єврейського національного самоуправління і освіти.
2. Встановлювати поперх того особливе стягнення з єврейського населення на єврейські національні потреби.
3. Має право вирішення всіх взагалі питань, безпосередньо або не на пряму, які

торкаються матеріальних чи моральних інтересів єврейського населення Росії, і приймати відповідні міри, які не потуречать основним законам імперії.

4. Обирає свої виконавчі органи [4, 35].

Після виступу петербурзьких робітників "Бунд" розповсюдив відозву на території Литви, Польщі та України. Вони вимагали:

1. Скликати установчі збори народних представників, обраних усією країною – чоловіками та жінками, без різниці релігії і національності на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права.

2. Рівних громадських і політичних прав для всіх національностей Росії. Право культурного розвитку для кожної нації: право отримувати освіту і розмовляти в усіх державних і суспільних установах на рідній мові [7, 212].

Головне, чого вимагали бундівці для єврейського народу. Це – "умови, які забезпечили б йому найбільш можливу свободу багатосторонньої національної самодіяльності" [4, 13]. Їх програма зводилась до вимог обрання єврейського сейму на загальних, рівних, прямих і таємних для всіх виборів. Цей сейм, в якому б брали участь євреї Російської імперії, "...завідував єврейським віросповіданням і культурними справами" [4, 20]. Єврейська національна школа всіх рівнів повинна бути прирівняна до державної. Щодо обрання євреїв у Думу, то програма пише: "Єврейське населення Росії обирається в Державну Думу через особливі національні курії, число представників відповідне кількісному відношенню євреїв до іншого населення Імперії..." [4, 35].

В кінці XIX – поч. XX ст. почав набирати силу рух сіоністів, особливо в смузі осідлості євреїв, де умови були найтяжчими. Гельсінський з'їзд сіоністів другим питанням розглядав політичну діяльність у Росії. Свою програму вони вважали визначеною, а програму "Бунду" мізерною та недосконалою. К.Каутський у своїй праці "Єврейські погроми і єврейське питання" дав характеристику революційному єврейському руху та сіоністському. Євреї в Росії мали лише одного вірного товариша – це революційний рух. "Лише він діяльно працює проти антисемітизму, роз'яснюючи масам їх дійсні інтереси і показуючи їм їх дійсних ворогів..." [5, 13]. Також революційний рух, за його словами, виводить маси з їх вузького кругозору, прищеплюючи нові культурні цінності, які мають всі люди, незалежно від свого походження. Що ж до сіоністів, то К.Каутський пише: "...сіоністський рух може лише посилити ворожнечу до євреїв у народних масах, оскільки він посилює уособлення єврейства від іншого населення і все більше робить євреїв чужим плем'ям, якому нічого добиватися на російському ґрунті" [5, 13]. Саме цим, вважає автор, він грає на руку уряду і царизму, тому до сіоністів відносяться терпимо. Коли народні маси доведені до відчаю, євреї слугують для відведення цієї сили від самодержавства. Єврейські погроми – це єдиний народний рух, який не придушувався російським урядом.

Найбільш гостро єврейське національне питання ставилося під час виборів у II Думу. Боротьба почала вестися по лінії не класових, а головним чином партійних інтересів. На території осідлості був поділ на націонал-соціалістів та асиміляторів. За

цими межами йшла боротьба між буржуазією та пролетаріатом: "Із загальнопролетарських комітетів виганялися всі ті партії єврейського пролетаріату, які окреслені сіоністично" [12, 84]. У виборчій кампанії наголос робився на національні вимоги російського єврейства. Питання чи існуватиме єврейська група у парламенті, чи лише євреї обмежаться окремими виступами про роботу в Думі майже не ставилося. Чого не можна сказати про сіоністів: "...в усіх губерніях лінії була прийнята майже цілісно вперше виставлена сіоністами широка платформа національних вимог. Скрізь на питання про єврейську парламентську групу була дана стверджувальна відповідь" [3, 86].

Після виборчої кампанії з'явилась Єврейська народна група, гаслом якої було: "Ми ненавидимо сіоністів".

У кінці березня 1905 р. у Вільно з'їзд єврейських діячів заснував "Союз для досягнення рівноправності єврейського народу в Росії". В загальнополітичних питаннях "Союз" наближався до кадетів: "Свобода національно-культурного самовизначення в усіх його проявах, виражається в самій широкій автономії общин, свободи мови і шкільного навчання" [7, 213].

12 березня 1906 р. відбулося екстрене засідання Київського комітету "Союзу для досягнення рівноправності євреїв в Росії". На ньому розглядалася можливість проведення у Думу кандидатів євреїв або прогресивних християн. У протоколі зазначалося, що потрібно виявити шляхом опитування бажаних виборців з євреїв, а також з прогресивних християн там, де неможливо надіятись на проведення одних лише євреїв. З'їзд постановив обрати кандидатів у Державну Думу та двох осіб в арбітражну комісію [14].

В кінці XIX – поч. XX ст. євреї почали політично згуртовуватися. Головним чином вони вимагали громадських та національних прав для євреїв. Але всі політичні течії різнилися в думці про становище євреїв. Сіоністи говорили про виключність єврейської нації, "Бунд" дотримувався ідеї об'єднання з російським народом для боротьби проти самодержавства, багато хто з єврейського населення був прихильником асиміляторської політики. Національні вимоги єврейських політичних партій містили початки автономного устрою єврейських общин. Але перешкодою цьому був ряд законів, які обмежували євреїв як громадян, і поки вони не були відмінені, євреї не могли говорити на повний голос. Отже, особливістю національно-культурних вимог єврейського населення Російської імперії було поєднання в них і вимог громадської рівності.

В російському суспільстві українське питання рідко знаходило прихильників. Його могли поєднувати з націоналізмом або шовінізмом. Російська інтелігенція навіть ігнорувала його. Вона могла робити лише поступки, не розглядаючи це питання в цілому. Часто російські партії ототожнювали національне питання із свободами, вважаючи, що, отримавши політичні свободи, український народ задовольнить свої національні вимоги.

З кінця XIX – поч. XX ст. політична палітра українських партій була дуже різно-

манітною. Їх програми істотно відрізнялися одна від одної саме вирішенням національного питання.

Першою українською національно-політичною партією була Революційна Українська партія (РУП). Вона оформилась на зборах студентів у Харкові в 1900 р. З грудня 1904 р. партія розкололась, утворивши Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). У національному питанні РУП висувала вимогу автономії України з окремим представницьким органом – сеймом. Але зазначала: "Необхідною умовою широкої боротьби за найближчі вимоги і кінцеві цілі робітничого класу РУП вважає повалення революційним пролетаріатом самодержавного режиму... й скликання "Народної ради" [1, С.5]. УСДРП співробітничала у боротьбі проти самодержавства передусім з РСДРП. Але об'єднання вони обговорювали лише при умові автономії України, визнання УСД національною організацією українського пролетаріату, а також входження українських представників у ЦК і місцеві комітети. Партією УСДРП була прийнята резолюція з національного питання. В ній говорилося, що на сучасному етапі самодержавна політика веде до культурного, економічного і політичного занепаду пригнічених народів. Другий черговий з'їзд УСДРП для розвитку класової боротьби і продуктивних сил прийняв у свою програму домагання автономії України із законодавчим сеймом у справах того населення, що живе на території України [1].

Українська партія соціал-революціонерів утворилася у 1906 р. Як партія національна, УПСР приділяла першорядне значення національному питанню, повне вирішення якого вважала можливим лише при соціалізмі, а в умовах буржуазного ладу висувала вимогу рівності всіх націй і їх право на самовизначення: "...найкращим способом національних стосунків, у межах буржуазного ладу, УПСР визнає національно-персональну (екстериторіальну) автономію. Необхідною перехідною стадією від сучасного безправного стану націй до екстериторіальної автономії партія вважає в найближчому майбутньому перебудову сучасних імперіалізованих, сепарованих держав на федерацію демократичних республік, утворену за національно-територіальним принципом з міжнародним забезпеченням прав національних меншостей на основі екстериторіальності"[1, 18].

Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) утворилася в кінці 1905 р., в результаті об'єднання Української демократичної партії (УДП) та Української радикальної партії (УРП). У національному питанні партія виступала за автономію України з представницькою установою – Сеймом (Українською Народною Радою), який видавав би закони, відав місцевим бюджетом, народною освітою, охороною здоров'я, місцевими судами. Під час революції 1905-1907 рр. партія виступала за еволюційні зміни суспільного ладу Росії. "Реформована держава повинна стати федерацією рівноправних автономних держав, національно-територіальних одиниць. Російська держава повинна перетворитись на демократичну федеративну республіку, в якій Україна має займати місце окремого штату" [1, С.30].

Українська народна партія (УПН) виникла у 1900 р. внаслідок відходу від РУП.

Партія мала найбільш самостійницькі ідеї, які були викладені М.Міхновським:

1. Самостійність і суверенітет Соборної України.
2. Забезпечення автономії (самоврядування) тим частинам України, які перебували в інших історичних та економічних умовах (Галичина, Кубанщина).
3. Українська мова є мова державна. Народна освіта обов'язкова для всіх.
4. Самостійна і незалежна (автокефальна) православна церква в Україні.
5. Сильна армія і флот для захисту самостійної і незалежної Української держави.
6. Запровадження окремої української валюти для забезпечення економічних інтересів українського народу і захисту від експлуатації чужинців [1].

Переважаюча частина населення не сприйняла самостійницьких ідей М.Міхновського. Їх не підтримували не лише зрусифіковане населення, а і селяни. А так як партія орієнтувалася на селян, вона почала схилитися до федеративного принципу.

Весною 1905 р. відбувся з'їзд журналістів та вчених, який визнав за необхідність впроваджувати в життя та свідомість людей принцип повної рівності всіх народів, право на автономію та децентралізацію. Але цей принцип не був виконаний, за словами М.Грушевського "...преса в дійсності часто схильна була відсувати національне питання, щоб не дуже затуляти цей передній план сцени, на якій починав здійснюватися перший акт справжньої боротьби суспільства з самодержавством" [13, 9].

У статті "Національне питання і автономія", опублікованій у березні 1905 р. "Українським вісником", М.Грушевський висвітлює це питання не лише для українців, а взагалі для недержавних народів Російської імперії. Автор пише, що національна свобода не повинна зводитися до § 9 Австрійської конституції, яка складає лише ілюзію самовизначення націй. Окремі гарантії не можуть забезпечити цього. Будь-яке придушення націй буде викривляти весь державний устрій: "Гніт національний, або будь-який інший, в державі, будь вона бюрократична чи конституціональна, може бути проведений лише при поліцейсько-мілітаристському устрої..." [13, 12]. Також М.Грушевський наголошує, що національно-територіальний принцип автономії повинен бути прийнятий на ряду з іншими законами нового державного устрою: "На запитання наскільки широким повинно бути самоуправління цих національних областей – на це запитання, звичайно, може бути лише одна відповідь – як можна ширше" [13, С.16].

Національне питання було гостро поставлене в програмі кожної української партії. Політичні діячі розуміли його суть, але розходились у питанні його вирішення. Одні хотіли лише поступок, інші виступали за самостійну державу. Оптимальною здається концепція М.Грушевського та його прихильників, які розуміли, що під час революційних змін поступовість є більш цивілізованою. Національна політика українських політичних діячів відрізнялася від політики інших народів тим, що українці добивалися національних свобод не лише для себе, а для всіх пригноблених націй.

Суспільні відносини в Російській імперії загострили і національне питання, яке

вже ставили перед собою недержавні народи, в силу свого положення в імперії та умовами, що історично склалися. Програми політичних партій є доказом того, що в кінці XIX – поч. XX ст. поляки, євреї та українці були готові боротися за свої національні права. Але кожна нація уявляла і вимагала їх по-різному. Всі польські політичні партії вимагали автономії лише для Царства Польського. Багато з них були схильні до терору та збройної боротьби. Євреї у своїх політичних програмах поєднували вимоги громадських прав та національні потреби. Українці стояли на позиції корінних реформ та рівності прав для всіх націй. Саме з такими уявленнями про національний устрій Російської імперії і прийшли ці народи до першого російського парламенту.

Література

1. Багатопартійна українська держава на поч. XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій / Упоряд. В.С.Журавський – К., 1992.
2. Василевский Л. Современная Польша и её политические стремления. – СПб, 1906.
3. Гольдштейн А. Среди еврейства (1905–1907). – Петроград: "Кадима", 1918.
4. Жаботинский В. К вопросу о нашей политической платформе. – К.: Издание Г.З.Златопольского, 1906.
5. Каутский К. Еврейские погромы и еврейский вопрос. – Изд. 2-е. – Б.м. Кн-во Новый мир, 1908.
6. Обзор польского революционного движения за 1907 год / Сост. В.Д.Жижин. – Варшава, 1908.
7. Общественное движение в России в начале XX-го века. – 1912. – Т.IV. – Ч. 1-2 (кн. 6-я и 7-я).
8. Пешехонов А. Программные вопросы. Вып.II. – СПб: Изд. ред. журн. Русское богатство, 1907.
9. Пильц Э. Русская политика в Польше. Очерк. – Варшава, 1909.
10. Український вісник. – 21 травня 1906.
11. Штаммер Л. Сущность еврейского вопроса. Письма со стороны. – СПб., 1894.

*Ібрагімова А.М.,
Південноукраїнський педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського*

ДО ПИТАННЯ ПРО ХРОНОЛОГІЧНІ РАМКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Питання про хронологічні рамки громадянської війни в Україні дотепер продовжує залишатися дискусійним, особливо щодо закінчення війни. З початком її, здається, усе зрозуміло – 12 (25) грудня 1917 р. резолюцією Всеукраїнського з'їзду Рад ро-